

A magyar nyelvtörténet korszakolása

Az ómagyar korszak hangtani változásai

A magyar nyelv történetét korszakokra tagoljuk. Ezek megnevezését és értelmezését összekapcsoljuk nyelvünk hivatalos nyelvcsalád-elméletével, azaz az uráli nyelvcsaládhoz tartozással. Ezek alapján beszélhetünk **előmagyar korról**, amikor a magyarság még nem vált külön az uráli (finnugor és szamojéd) népektől, velük nyelvközösséget alkotott. Az **uráli egység korszaka** Kr. e. 4000-ig tartott. Ezután következett a **finnugor** (Kr.e. 2000-től 1000-ig) majd az **ugor** nyelvi (Kr. e. 500-ig) egység kora. A magyar nyelv életében ezen kívül megkülönböztetjük a vándorlásoktól a honfoglalásig tartó nyelvemléktelen **ősmagyar kort**. Mivel a honfoglalás után egyre több magyar nyelvemléket ismerünk, a **nyelvemlékes kort** további korszakokra bontjuk: **ómagyar kor** (a mohácsi vészig, 1526-ig), **középmagyar kor** (a felvilágosodás kezdetéig, 1772-ig), **újmagyar kor** (1920-ig), **újabb magyar kor** (jelenünkig).

A korszakok művelődéstörténeti jellemzői

Előmagyar és ősmagyar kor: nincsenek írásos emlékek, uráli alapnyi hangrend és szókincs; erőteljes nyelvi átvételek.

Ómagyar kor: honfoglalás, nyelvemlékek, megjelenése, latin nyelvű és latin betűs írásbeliség kialakulása (valószínűleg e mellett létezhetett egy ősi, rovásírásos írásbeliség is), számos jövevényszó átvétele szláv és török népektől, nyelvi rendszer kialakulása, magyar nyelvű szövevényemlékek, a kódexirodalom virágkora.

Középmagyar kor: a reformáció szorgalmazta nemzeti nyelvű írásbeliség fejlődése, lassabban ható nyelvi változások, az írásbeliség erősödése, nyelvrokonság (török, finnugor) kutatásának igénye, az írott és a beszélt nyelv különválása.

Újmagyar kor: reformkor, az írott nyelv egységesülése, a nyelvi norma kialakulása, 1844-től államnyelv a magyar, új szavak létrehozása, a magyar szaknyelvek kialakítása, a szépirodalmi nyelv kialakulása.

Újabb magyar kor: nyelvjárások háttérbe szorulása, archaikus hang- és szókincsünk erőteljes gyengülése, erős idegen nyelvi hatások, egyszerűsödési tendenciák, az írott és a beszélt nyelv határainak elmosódása.

A magyar hangzórendszer folyamatos változáson ment keresztül az uráli alapnyelv korától. Sok hangunk az ómagyar kor elejére már kialakult, viszont ezt a kort még sok kettőshangzó jellemezte.

A magánhangzó rendszer tendenciaszerű változásai az ómagyar korban:

-a **tővégi rövid magánhangzók lekopása:** *feheruuaru* > *Fehérvár* vagy *turku* > *török*, *utu* > *út*;

-a mély ajakkerekítéses *i* utótagú kettőshangzók **monoftongizálódásából** (egy hanggá válásával) egyszerűsödtek az *á*, *é* és *í* hangok;

- az ajakréses hangok ajakkerekítésessé válnak; ezt **labializációnak** nevezzük (aruk > áruk);

- **nyíltabbá válás:** a felső nyelvállású magánhangzók középső, a középső nyelvállásúak pedig alsó nyelvállásúakká váltak, ami az egész magánhangzó-rendszert átalakította (munorau > mogyoró);

- kialakul az *a* hang az *o* nyíltabbá válásával, létrejön az *ö* az *ë* labializációjával vagy az *ü* nyíltabbá válásával;

- az *ú* és *ű* létrejötte szintén e korra jellemző a kettőshangzók átalakulásával: *ou* > *ú*, *oü* > *ű*;
-kétnyíltszótagos tendencia: háromtagú szavaink középső szótagjából kiesett a magánhangzó (*uruzag* > *orzag*).
A középmagyar korban véglegessé válik a magánhangzó rendszer, kialakul az *é* hang az *ě* zártabbá válásával.

A nyelv függőleges mozgása szerint	A nyelv vízszintes mozgása szerint	Magas nyelvállású		Mély nyelvállású	
		Ajakkerekítés	Ajakkerekítés	Ajakkerekítés	Ajakkerekítés
Felső nyelvállású		i	ü	oü > ű	u
Középső nyelvállású		← e →	ö	uö > ő	o
Alsó nyelvállású		e			a
Legelső nyelvállású				ai > á	

(Kékkel jelöltem az ómagyar kori, pirossal a középmagyar kori magánhangzó-változások irányát, a kialakuló hangzókat. Soroljátok fel, hogy mely magánhangzók hiányoztak az ómagyar kor elején!)

A mássalhangzók változásai az ómagyar korban:

-vokalizáció: bizonyos hangzóközi helyzetben lévő mássalhangzókból (β , γ , *l*) magánhangzók jönnek létre;

-a **képzés helyének eltolódása:** a β (két ajakkal képzett zöngés réshang) szó elején *v*-vé alakul (*βire* > *vér*, *βete* > *víz*);

-a *dzs* ebben a korszakban alakul *gy*-vé (török *gyimilcs* > magyar *gyümölcs*, vagy török *jarta* > *dzsarta* > *gyertya*);

-mássalhangzók kiesése: általában a γ , β és a *j* esnek ki, két magánhangzó közötti (intervokális) helyzetben (*agaci* > *ács*, *bakatur* > *bátor*);

-jésítés, lágyítás (palatalizáció): *t* + *j* kapcsolat: *latiatuc* > *látjátok*, *tumetiuc* > *temetjük* (HB); állandó palatalizáció a *l*-ből *ly* lágyítása (*zemel* > *személy*); *n* > *ny* (*azzon* > *asszony*); *t*-ből *ty* palatalizációjára példa a *tjuk* > *tyúk*, vagy a *charta* > *hártya* szavunk. Ennek a változásnak a fordítottja a **depalatalizáció** (*gy* > *d*: *gyofa* > *diófa*);

-mássalhangzó-nyúlás: a középfok *-bb* jele két magánhangzó között megnyúlt (*küsseben* > *kisebben*); ugyanígy megnyúlt a múlt idő *t* jele (*tefted* > *tetted*);

- a kor feloldotta a **mássalhangzó-torlódásokat**, általában **ejtéskönnyítő** magánhangzóval (olasz *stallo* > *istálló*), bontóhanggal (szláv *brat* > magyar *barát*) vagy valamelyik mássalhangzó kivetésével (német *Schwager* > *sógor*).

-teljes hasonulás: a felszólító mód jelének az *s*, *sz*, *z* végű igék szóvégéhez való teljes hasonulása (*ülleszje* > *illessze*, *példázja* > *példázza*); a *val/vel* határozóragok esetében (pl. *Halotti beszéd*: *zümtüchel* > *szemetekkel*);

- kialakul a *ty*, *gy* zöngétlen–zöngés pár, az *f* zöngés párja (*v*), ugyanígy az *s*-nek *zs* párja, létrejön a *h* hangunk, illetve a *c*, *dz* hangpár.

Képzés helye	Képzés módja							
	Zár (plozíva)		Rész (frikatíva)		Zár-rész		Pergő	
	zöngés	zöngétlen	zöngés	zöngétlen	zöngés	zöngétlen	zöngés	zöngétlen
két ajak	b m (orrhang)	p	β ↓					
ajak + fog			v	f				
fog	d n (orrhang)	t	z	sz l	dz	c	r	
fog + szájpaddlás	↓		zs	s	dzs ↓	cs		
elülső szájpaddláshang	ny (orrhang)		j / ly		gy ↓	ty		
hátsó szájpaddláshang	g	k						
gégehang				h				

(Az ómagyar kori változásokat kék szín jelöli.)

Az ómagyar kor végére kialakul a teljes nyelvtani rendszer. Még az ősmagyar korban elkülönülhetett egymástól a határozott és a határozatlan igeragozás, a különböző igemódok, megvolt a névmások nagy százaléka. Az ómagyar korban a névmásokból létrejönnek az igeragok (*néz én > nézem*), a névutókból (*hazu reá > házra*) és önálló szókból (*ház bele > házba*) a viszonyragok, a birtokos személyjelek (*ló én/enyém > lovam*). Létrejönnek a viszonzszók (igekötők, kötszók, névelők stb.). Valószínűleg itt alakul ki a jövő idő használata (folyamatos–elbeszélő múlt: *tudá, ismeré*; egyszerű jövő idő: *elmenend*; az összetett igealakok: *mentem volt*), de emellett a korszak végén már a *fog* segédigét is használni kezdik (*fog használand*). Kiakulnak a szavak töltípusai, a tőváltozatok (*eszik, ettem, egyél* stb.). A képzők összetettek, többalakúak lettek (*-ván/-vén, -kodik/-kedik/-ködik* stb.). Sok új rag keletkezik (*-szor/-szer/-ször, -ként, -kor*). A mondat szerkezet még határtalan, sokszor nem is jelölik a mondat határokat, a mondatvégi írásjelek közül csak a pont (mint a mondatok tagolása) használatos. A nyelvemlékekben leginkább kijelentő mondatokkal találkozunk. Erős a latin nyelv hatása, így annak mintájára egyeztetik a számnevet és a főnevet (*két lányok*).

KÉSZÍTETTE: DROT (FAZEKAS)